

MICHALINA RUSIN

Początki i rozwój klucza sławkowskiego do lokacji miasta Sławkowa

Sławków, miasto leżące na pograniczu województw krakowskiego i kato-wickiego, stanowiło w epoce przedrozbiorowej, a zwłaszcza w wiekach śred-nich ważny ośrodek życia gospodarczego Polski południowej. Opisany po-niżej fragment dziejów Sławkowa przedstawia pokrótce problemy osadnicze miasta i wsi późniejszego klucza sławkowskiego, zagadnienia kasztelanii sławkowskiej, lokacji miasta Sławkowa oraz strukturę organizacyjną i sto-sunki prawno-ustrojowe w kluczu sławkowskim.

W wiekach średnich prawie ze wszystkich stron podchodziły tu lasy po-przecinane łąkami. Obszar dzisiejszego Sławkowa i okolicznych wsi stano-wił obszerną polanę, ze względu na bliskość rzeki Przemszy odpowiednio zaopatrzoną w wodę i ziemię uprawną, co stanowiło podstawę do życia zbiorowego już w czasach najdawniejszych¹. Osadnictwo wczesnośrednio-wieczne na terenie późniejszego klucza sławkowskiego grupowało się głów-nie w pobliżu rzek Białej i Czarnej Przemszy. Zasadniczy wpływ na rozwój osadnictwa miało istnienie złóż mineralnych i w związku z tym przemysłu górniczo-hutniczego sięgającego wczesnego średniowiecza, na co wskazują odkrycia archeologiczne². W ścisłym powiązaniu z eksploatacją kruszców pozostawał także handel sławkowski, poważny czynnik rozwoju gospodar-czego³.

Ośrodkiem osadnictwa na omawianym terenie był Sławków, któremu początek dał zapewne gród książęcy. Położenie przy ważnym trakcie han-

¹ H. Łozińska, *Sławków od najdawniejszych czasów po dzień dzisiejszy*, maszynopis, s. 13.

² P.F. Kołpanowicz, *Sławków. Dzieje miasta i ziemi sławkowskiej*, maszynopis, s. 10.

³ Ibidem, s. 82.

dlowym pomiędzy Krakowem a Wrocławiem, wyznaczało Sławkowowi rolę stolicy postojowo-przeładunkowej w wymianie handlowej między stolicą państwa a Śląskiem i poprzez porty bałtyckie z krajami Europy Zachodniej⁴. Oprócz tej głównej drogi handlowej istniała jeszcze droga łącząca bezpośrednio Sławków z Krakowem z pominięciem Olkusza. Dowodem tego jest zachowana do dziś nazwa ulicy Staropocztowej w Sławkowie⁵.

Jakkolwiek początki osady Sławków sięgają zapewne czasów bardzo dawnych, pierwszą historyczną wzmiankę o niej znajdujemy dopiero u Długosza, według której w 1203 roku biskup krakowski Pełka ufundował kościół parafialny św. Krzyża⁶. W kronice Długosza znajdujemy również informację, że Iwo Odrowąż, biskup krakowski, uposażył w 1220 roku klasztor Duchaków na Prądniku pod Krakowem dochodami z karczem sławkowskich⁷, co jest potwierdzeniem istnienia w Sławkowie ośrodka wymiany handlowej. Biskup krakowski Jan Muskata mając na uwadze, iż wielka wydajność kopalń ołowiu i ruch handlowy ściągnęły do Sławkowa znaczną część ludności, założył w 1298 roku przy drodze do Bytomia szpital dla ubogich i chorych oraz kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, przy którym osadził zakonników św. Ducha. Przy kościele ustanowił parafię i przyłączył do niej połowę miasta, którą podarował zakonnikom jako uposażenie z podziału dawnej parafii⁸. Oprócz tego nadał Muskata klasztorowi łąnię nad Przemszą przynoszącą 10 grzywien czynszu rocznego i bezpłatną kąpiel dla zakonników i ubogich. Otrzymali oni również jatkę dającą 2 grzywny czynszu i 2 kamienie łoju, młyn, folwark o czterech łanach frankońskich z łąkami i położony za murami miasta ogród. Prócz tego dziesięciny ze wsi Bitków⁹.

Najpomyślniejszy rozwój Sławkowa przypada na XIII i XIV wiek. Stanowił on wówczas ważną osadę górniczą i stację handlową. Po podziale Polski przez Bolesława Krzywoustego i odpadnięciu od niej Śląska w XIV wieku Sławków stał się jedynym w ówczesnej Polsce ośrodkiem kopalnictwa i wytopu rud ołowiu i srebra, górnictwo olkuskie bowiem nie było

⁴ S. Lewicki, *Historia handlu w Polsce (Prawo składu)*, Warszawa 1920, s. 91.

⁵ P.F. Kolpanowicz, op. cit., s. 20.

⁶ J. Długosz, *Dziela wszystkie*, ks. IX, s. 270.

⁷ Ibidem, s. 319.

⁸ J. Długosz, *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis*. (dalej LB), s. 56.

⁹ Ibidem, s. 56–57.

jeszcze dostatecznie rozwinięte¹⁰. Dowodem potwierdzającym ówczesne znaczenie Sławkowa był rozległy zasięg dekanatu sławkowskiego obejmujący ogółem 25 parafii¹¹. Do dziś zachowały się nazwy ulic Sławkowska w Krakowie i we Wrocławiu, które są zanotowane w księgach miejskich Krakowa już w 1311 roku i w źródłach miejskich Wrocławia w XIV wieku¹². Dalszym dowodem jest fakt, że Sławków był ośrodkiem kasztelani, która weszła w skład majątności krakowskiego biskupstwa jako jedno z najdawniejszych jego uposażeń¹³. R. Grodecki, J. Feldman i K. Lepszy w swojej pracy *Kraków i ziemia krakowska* wspominają o istnieniu grodu kasztelańskiego już w czasach pierwszych Piastów¹⁴. Jednakże w zachowanych dokumentach kasztelania sławkowska występuje w 1286 roku¹⁵. Poza tym Długosz w *Liber Beneficiorum*, powołując się na zaginiony dokument z 1244 roku wydany przez biskupa krakowskiego Prandotę, również wymienia nazwę kasztelanii sławkowskiej¹⁶. Znany jest także tzw. tribunus sławkowski Augustyn i to z okresu wcześniejszego, bo z 1238 roku, zarządzający tutejszą kasztelanią¹⁷. Nie należy jednak wyciągnąć wniosków, jakoby dopiero w tym roku kasztelania zaistniała. Można natomiast wnioskować, że ów trybun, zastępca kasztelana na obszar sławkowski, nie był pierwszym jego pełnomocnikiem i że miał licznych poprzedników. Nie jest możliwe dokładne ustalenie daty i okoliczności przejścia włości sławkowskich pod władzę biskupią. Ponieważ urząd wyżej wymienionego tribunusa sławkowskiego był analogiczny do podobnych urzędów w kasztelaniach biskupich (wcześniej książęcych), między innymi woborskiej¹⁸, łowickiej¹⁹, można wnosić, że już wówczas kasztelania sławkowska była kasztelanią biskupa.

¹⁰ H. Kownacki, *O starożytności kopalń, czyli robót górniczych w kluczu sławkowskim*, Warszawa 1791, s. 82–84.

¹¹ *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej MPV), t. I, s. 295–305. Wg MPV, s. 371, Sławków w latach 1335–1342 nie był już siedzibą dekanatu i należał do dekanatu Nowa Góra.

¹² *Sławków*, praca zbiorowa pod red. F. Kiryka, Kraków 1974, s. 29.

¹³ S. Ingot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XI wieku*, Lwów 1925, s. 12–15.

¹⁴ R. Grodecki, J. Feldman, K. Lepszy, *Kraków i ziemia krakowska*, Lwów 1934, s. 29.

¹⁵ *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej* (dalej KDKK), t. I, nr 88.

¹⁶ LB, t. III, s. 39.

¹⁷ *Kodeks Dyplomatyczny Mogiński* (dalej KDM), s. 151.

¹⁸ *Kodeks Dyplomatyczny Polski*, t. I, nr 26.

¹⁹ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. I, nr 234.

Ponadto część wsi sławkowskich znajdowało się w rękach biskupich co najmniej w 1220 roku²⁰. Wobec powyższego kasztelania sławkowska była wcześniej własnością biskupią niż, jak podają niektórzy historycy, w 1276 roku²¹ lub w 1286²². Natomiast Bolesław Wstydlivy wspomnianym dokumentem z 1276 roku nadał immunitet ekonomiczny i sądowniczy dla duchowieństwa krakowskiego, wyłączając dobra biskupie spod władzy książęcej²³. Jednakże nie zaprzecza to faktowi, że już przed 1276 rokiem kasztelania sławkowska wchodziła w skład dóbr biskupich.

Następca Bolesława Wstydliwego, Leszek Czarny, w 1286 roku nadał biskupowi Pawłowi z Przemiankowa i jego następcom prawo pobierania dziesięciny ze wszystkich kruszców w jego diecezji, bez względu na czyim gruncie się znajdowały²⁴. Przywilej z 1286 roku traktuje już Sławków jako miasto *Slavkoviensis castellania cum civitate*²⁵. Według dokumentu z 1276 roku Sławków był jeszcze wsią, dowodzi więc to, że dawna wieś targowa i górnicza została przekształcona w miasto między rokiem 1276 a 1286²⁶.

Na podstawie *Liber Beneficiorum* można ustalić, że w skład klucza sławkowskiego wchodziły następujące miejscowości: Sławków, Błędów, Gołonóg, Łosień, Okradzionów, Porąbka, Strzemieszyce, Tucznobaba, Ząbkowice, Bukowno²⁷. Do późniejszych nabytków należy Porąbka, kupiona w 1390 roku od Abrahama z Wojkowic²⁸. Błędów wchodził w skład uposażenia biskupstwa już za Iwana Odrowąża (1218–1229)²⁹. W tym czasie nadany klasztorowi mogiłskiemu, wrócił do biskupstwa krakowskiego za Prandoty (1242–1266)³⁰. Jeżeli chodzi o osady położone na południe od rzeki Białej Przemszy, w całości pochodzą z późniejszych nabytków. Długosz wymienia tu Byczynę, Chełm, Ciężkowice, Imielno, Jaworzno i Kosztów³¹. Według *Kodeksu Dyplomatycznego Małopolski* dodać tu jeszcze należy Długoszyn

²⁰ LB, s. 38–39.

²¹ Z. Wojciechowski, *Momenty terytorialne organizacji grodowej w Polsce Piastowskiej*, Lwów 1924, s. 51.

²² Ibidem.

²³ M. Kromer, *Kronika Polski*, ks. IX, s. 217.

²⁴ KDKK, t. I, s. 121

²⁵ Ibidem.

²⁶ Por. KDKK, t. I, s. 121 oraz M. Kromer, op. cit., s. 217.

²⁷ LB, t. II, s. 187, 200, 204.

²⁸ KDKK, t. II, nr 369.

²⁹ Ibidem, nr 260.

³⁰ LB, t. III, s. 39.

³¹ Ibidem, t. I, s. 80, t. II, s. 227–228.

i Luszowice³². Buczyna pochodzi z wymiany dokonanej w 1287 roku z klasztorem tynieckim³³. Ciężkowice, Długoszyn, Jaworzno i Luszowice z wymiany przeprowadzonej w 1242 roku z klasztorem staniąteckim³⁴, a Chełm, Imielno i Kosztów z nadania Jana, księcia opawsko-raciborskiego z 1391 roku³⁵.

Zarządcy kluczy dóbr biskupich nosili tytuł kluczników, w poszczególnych wsiach czynności zarządców pełnili komisarze, włodarze i przysięgli, podlegający w sprawach administracyjnych klucznikom, a w sprawach spornych orzecznictwu biskupich starostów urzędujących kolejno na zamku sławkowskim³⁶. Taka organizacja zarządu dóbr biskupich, gdzie możliwa była wzajemna kontrola, przynosiła istotne korzyści przede wszystkim samemu tylko biskupstwu, natomiast Sławków niewiele na tym skorzystał. Mimo troskliwej często opieki zależność od biskupstwa krępowała rozwój miasta aż do końca XVII wieku.

W okresie rozbicia dzielnicowego w toku walk o koronę królewską znaczenie Sławkowa stopniowo malało. Po śmierci Leszka Czarnego Kraków zajął książę wrocławski Henryk Probus po zwycięstwie odniesionym przez księcia legnickiego Henryka nad księciem Władysławem Łokietkiem w 1289 roku. Następnie Henryk Probus zajął Sławków i Skalę. Oba miasta oddał w ręce burgrabiego Henryka z Włoszowa. Ale zarówno Henryk Probus, jak i jego następca książę Przemysław Wielkopolski nie utrzymali się długo na stolicy krakowskiej. Na zjeździe w Bernie Morawskim w lutym 1291 Przemysław rzekł się tytułu księcia krakowskiego na rzecz Waclawa. Obecny na zjeździe burgrabia Henryk z Włoszowa rzekł się Sławkowa i Skąły oraz innych zajętych grodów i oddał pod władzę Waclawa, po czym odebrał je z jego rąk, ale już jako lenna³⁷.

Po krótkich rządach biskupa Prokopa, następcy Pawła z Przemankowa, biskupstwo krakowskie objął Jan Muskata, ziemczyły Czech, poplecznik Waclawa. W dniu objęcia biskupstwa krakowskiego Waclaw nadał mu

³² KDM, t. II, nr 419.

³³ *Kodeks Dyplomatyczny Tyniecki*, nr 33.

³⁴ KDM, t. II, nr 419.

³⁵ KDKK, t. II, nr 381. Poza tym o wsiach sławkowskich, z wyjątkiem kilku wcześniejszych wzmianek wymieniających je już jako biskupie, nic nie wiemy.

³⁶ S. Inglot, op. cit., s. 104.

³⁷ E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951, s. 24.

20 czerwca 1295 przywilej na obwarowanie Sławkowa, Iłży, Kielc i Tarczka, prawdopodobnie dla zabezpieczenia przed napadami Łokietka³⁸.

Od tej pory Sławków stał się grodem obronnym i częstym obiektem rozbojów dokonywanych przez rycerzy-rabusiów. Po objęciu tronu Władysław Łokietek nadał biskupstwu krakowskiemu 2 września 1306 przywilej poręczający temuż biskupstwu posiadanie wszystkich dotychczasowych dóbr, szczególnie Sławkowa, Kielc, Iłży, Tarczka. W przywileju zapewnił nietykalność dóbr biskupich na przyszłość³⁹. Na wiecu 7 czerwca 1307 Łokietek zatwierdził wszystkie przywileje dla biskupstwa, z wyjątkiem przywileju Wacława z 1295 roku na obwarowanie Sławkowa i innych grodów biskupich, a wszystkie zamki biskupie obsadził swoimi załogami. Wziął nawet Sławków w zastaw aż do czasu opróżnienia zamku w Lipowcu przez Gerlacha, szwagra Muskaty.

Następca Przemyślidów Jan Luksemburczyk, który podniósł swoje pretensje do tronu polskiego, zorganizował zbrojną wyprawę do Polski przez Śląsk i w 1327 roku dotarł do Sławkowa obsadzając gród swoją załogą. Tym razem sprawa Sławkowa nabrała szerokiego rozgłosu. Następca Muskaty biskup Jan Grot wniósł do papieża Jana XXII skargę na króla czeskiego za zajęcie sławkowskich dóbr biskupich. Na skutek żądania papieża, król Jan Luksemburczyk wycofał swoją załogę z miasta i przekazał je w ręce pełnomocnika króla węgierskiego. W rękach załogi węgierskiej Sławków znajdował się do 1329 roku, z kolei został przekazany załodze Władysława. Następną interwencja papieska z 1329 roku skierowana do trzech władców spowodowała, że tym razem już na stałe przeszedł Sławków pod władzę biskupią⁴⁰.

Powyższe fakty świadczą o tym, że dzieje Sławkowa w okresie scalania państwa polskiego związane były ściśle z dziejami Krakowa i całej Polski. Jednak z chwilą odbudowy Królestwa Polskiego zaznacza się wyraźny upadek Sławkowa. W znacznej mierze przyczynił się do tego z jednej strony rozwój kopalń olkuskich i samego miasta Olkusza, z drugiej wyczerpywanie się miejscowych pokładów kruszcu i osłabienie handlu.

Biskupi usiłowali podnieść stan gospodarczy tutejszego grodu poprzez rozległe przywileje. Biskup Piotr Wysz nadaniem z 17 maja 1412 przyłączył do miasta przyległe pola, przenosząc je na prawo magdeburskie za opłatą

³⁸ KDKK, t. 1, s. 101.

³⁹ Ibidem, s. 121.

⁴⁰ E. Długopolski, op. cit., s. 28.

rocznego czynszu. Zezwolił miastu na karczowanie tzw. zatoki po obu brzegach Białej Przemszy i zakładanie ogrodów z chmielem oraz łąk, na wyrąb w lasach biskupich drzewa na budulec, wypasanie w nich bydła i trzody chlewnej, zaś niektórym rzemieślnikom, jak kołodziejom i szewcom, zezwolił na wyrąb w lasach drzewa na potrzeby ich rzemiosł. Okolicznym mieszkańcom wsi i osad zezwolił na swobodne sprzedawanie w jatkach miejskich mięsa z własnego uboju w dni targowe, za opłatą na rzecz miasta. Nadto nadał mieszczanom sławkowskim prawo do sprzedawania soli i stawiania „stołów solnych” w ilości, jaką miasto uzna za stosowne. Poszerzył zasięg sprzedaży piwa z browaru miejskiego na dalszą okolicę, zaś rajcom miejskim zezwolił na sprzedaż piwa świdnickiego. Obcym kupcom i karczmarzom zabronił handlować ze szkodą dla miasta w zwyczajne dni targowe, dopuszczając ich tylko na jarmarki doroczne. Miejsowych górników zobowiązał do oddawania olbory z co 11 centnara. Ustanowił też przy dworze biskupim w Sławkowie sąd złożony z wójta i dwóch ławników dla rozstrzygnięcia sporów mniejszych. Do sądu tego mieli prawo odwoływać się kmiecie z całego klucza sławkowskiego, natomiast sprawy ważniejsze rozstrzygał sąd biskupi w Krakowie⁴¹.

Z przywileju biskupa Piotra Wysza wynika, że jakkolwiek pierwsza wzmianka o Sławkowie jako *civitas* pochodzi z roku 1286⁴², to jednak dopiero w 1412 roku Sławków został przeniesiony na prawo magdeburskie. Przemawia za tym fakt, że sytuacja prawna miasta do 1412 roku nie była zgodna z istotą i zakresem działania prawa niemieckiego.

Z dokumentu wydanego przez biskupa Zbigniewa Oleśnickiego w 1446 roku dowiadujemy się o istnieniu w Sławkowie wójtostwa dziedzicznego, ale bez bliższej charakterystyki⁴³. Później już o nim nie słyszymy, zostało widocznie wykupione przez biskupów krakowskich i włączone do ich dóbr. Wójt podlegał natomiast biskupowi krakowskiemu oraz reprezentującym jego interesy starostom sławkowskim. Starosta sławkowski, z pochodzenia szlachcic, miał swoją siedzibę w zamku położonym tuż przy miasteczku po południowej jego stronie. Sprawował w imieniu biskupa krakowskiego kontrolę władzy administracyjnej i sądowniczej, czuwał nad utrzymaniem po-

⁴¹ KDKK, t. II, s. 535. Por. S. Kijak, *Piotr Wysz, biskup krakowski*, Prace Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, nr 9, Kraków 1933.

⁴² KDKK, t. I, s. 121.

⁴³ S. Kuraś, *Zbiór dokumentów małopolskich*, Wrocław-Kraków 1962–1970, t. III, s. 732.

rządu i bezpieczeństwa w mieście. Starosta wywierał często wpływ na wybór rady miejskiej⁴⁴.

Rządy w mieście sprawowała rada miejska z burmistrzem na czele. Wzmiankowana po raz pierwszy dopiero w 1419 r.⁴⁵ Swoją siedzibę miała w ratuszu, gdzie odbywały się też sądy miejskie i wszelkie uroczystości. Przechowywano tu księgi miejskie i chorągiew radziecką. W ratuszu znajdowały się sale: radziecka, sądowa, cechowa, kupiecka oraz piwnica radziecka (gdzie szynkowano piwo i gorzałkę) i więzienie. Ratusz stanowił więc pewnego rodzaju centrum życia społeczno-politycznego i kulturalnego mieszczan. Ustępująca rada składała sprawozdanie ze swej działalności przed starostą, ławnikami, starszymi cechu⁴⁶.

Obecny plan miasta wskazuje, że rzut poziomy zachował swój historyczny, centralny układ. Plan lokowanego miasta został związany z osią szlaku handlowego z Krakowa przez Olkusz do Bytomia, który to trakt przebiegał przez północną część rynku, stanowiącego centrum założenia urbanistyczno-przestrzennego w formie kwadratu, z ulicami wybiegającymi pod kątem prostym z jego naroży. Środek rynku zajmował ratusz. Przy trakcie powstał również nieco dalej rynek mały, spełniający funkcję pomocniczą w stosunku do rynku wielkiego. Ulice tworzyły regularny układ szachownicy wytyczający kwadrat⁴⁷. Uliczki Sławkowa były wąskie i ciasne, w porze dżdżystej pełne błota. Aby ułatwić przejście z jednej strony na drugą kładziono drewniane dyle i w ten sposób powstawały mosty uliczne⁴⁸. Umocnienia obronne Sławkowa ograniczyły się jedynie do wałów ziemnych, ostrokołów i umocnionych bram miejskich. Linię dawnych obwarowań można jeszcze dzisiaj odtworzyć na podstawie nazw kilku ulic oraz resztek wałów w sąsiedztwie zamkowego wzgórza. Przedłużenie ulicy Zakoscielnej w kierunku zachodnim stanowiła ulica Walna, łącząca się poprzez ulicę Poprzeczną z ulicami: Podwalną, Zawalną, między którymi przebiegała linia wałów miejskich od południa i południowego-wschodu.

Wymienione cztery ulice obejmowały miasto w podkowę, zaś uskok terenu od strony wschodniej wyznaczał linię umocnień i zamykał ich obwód. Nad tym uskokiem górował zamek starościński z oddzielnymi wałami

⁴⁴ *Sławków*, s. 41.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ P.F. Kołpanowicz, *op. cit.*, s. 53.

i fosami oraz czworoboczna dzwonnica kościoła parafialnego, służąca prawdopodobnie za strażnicę i punkt obserwacyjny.

Również dokładnie można wyznaczyć miejsce dawnych bram i furt miejskich. Od wschodu zamykała miasto brama olkuska. Jej odpowiednikiem od zachodu była wylotowa brama siewierska. Trzecia brama krakowska zamykała skróconą drogę pocztową⁴⁹.

Herb miasta Sławkowa pojawił się w dokumentach po przejściu kasztelanii na własność biskupstwa krakowskiego. Przedstawia świętego Stanisława Szczepanowskiego z klęczącym u jego stóp Piotrowinem. Biskup Stanisław odziany w białe szaty pontyfikalne z narzuconym na ramiona płaszczem barwy żółtej błogosławi wyciągniętą ręką Piotrowina ubranego w biel. Górna część pastorału jest żółta, natomiast pas biskupi i sandały czerwone. Tło wokół postaci jest niebieskie⁵⁰. Za czasów Królestwa Kongresowego miasto zmieniło swój herb. Komisja Rządowa ustaliła w 1844 roku, że Sławków będzie się pieczętował herbem przedstawiającym białego orła z koroną na czerwonym tle, trzymającego w zaciśniętych szponach jednej łapy dwa oskardy górnicze, a drugiej wagę. Na piersiach orła widnieje litera „S”, przy czym owa litera, szale wagi i trzonki oskardu mają barwę żółtą⁵¹. Sprawa herbu, przyczyna jego zmiany wymagają badań archiwalnych.

⁴⁹ *Sławków*, s. 23.

⁵⁰ P.F. Kołpanowicz, op. cit. s. 33–34.

⁵¹ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 211. Por. P.F. Kołpanowicz, op. cit., s. 21 oraz *Sławków*, s. 39.